

Naida Osmanbegović

DOBROM ČOVJEKU, ILI ŠTA JE NAMA POBAČAJ

(Ruta Tannenbaum, Miljenko Jergović)

Sažetak

Predmet interesovanja ovog rada jest de/konstrukcija specifičnih konceptualizacija pobačaja, koji kreiraju nedovršene narativne identitete, i time postaju zanimanjem, ne samo diskurzivne, nego i kulturološke prakse.

Ključne riječi: pobačaj, pripovjedač, etika, religija

Summary

In this work, I tried to elaborate the meaning on profound questions of term abortion, regarding on gender oriented strategies, and recognized this as a fundamental human right or choice.

U skoro svim svojim romanima, do Rute Tannenbaum, Miljenko Jergović se, uglavnom, bavi nikad probavljenim *bosanskim temama*¹, međutim, u, nagradom Meša Selimović ovjenčanom, spomenutom romanu, u pripovjednom fokusu jest meganaracija o mjestu i sudbini zagrebačkih Jevreja u međuratnom i ratnom periodu. Propitujući odnos jedne malograđanske² društvene skupine prema Jevrejima, autor nastoji vivificirati NDH razdoblje s nakanom da nam još jednom ponovi, kako to profesor Dželilović, na dodjeli nagrade, tužno konstatira „*kakva smo đubrad*“. Osjećaj „kolektivne krivnje“, prohibitoran utoliko što involvira *konkretne* činjenice u jedan tek mogući svijet, priskrbio je interes javnosti i kritike, koja, anatemišući

¹ Bosanske teme u ovom kontekstu osvijetljavaju transkulturne pozicije, ali se generalno ne razlikuju od tematizacija kojima operira književnost uopće.

² One skupine, koja se u romanu okreće kako „pušu vjetrovi“. Hipokrizija koja zahvata srednji stalež Zagreba korijene iznalazi u problemima kapitalizacije, i nesnalaženju u modernim evropskim tokovima (banalan primjer može biti „onduliranje poslije kojeg se zagrebačke gospođe danima bore sa krastama na glavi“).

autora,³ potkopava sopstveno mjesto moći pri tom licitirajući gotova psihološka, društvena pa i politička mjenja. Mogućnost nikad nedorečene i neohlađene teme relacija zagrebačkih Hrvata i Židova, podražava arhetipske obrasce ponovljivosti, u kojima entiteti prostora, vremena i bića opstojе tek kao privid, zato što „živimo svoje živote oslobođeni straha da će nas netko za njih upitati, a Salamona i njegovih sjetimo se samo kad nas pritisne jugo, naiđe tahikardija ili nas pri nedjeljnoj misi uhvati grizoduše“⁴.

Naslovna junakinja romana Ruta Tannenbaum zagrebačka je Židovka odvedena i umorena u koncentracionom logoru s nepunih petnaest godina, u toku kojih je proživjela kratki život velike kazališne zvijezde dotada neviđenog glumačkog talenta. No, u ovom povijesnom romanu⁵ (kao i u drugim Jergovićevim romanima), linearna fabula razlomljena je nizom malih pripovijesti koje se međusobno prepliću da bi se spojile u iskustvu ljudske svrhovitosti i privida Smisla.

Svaka od takvih minornih klizećih priča je redovno fluktivan Pandorin kovčezić sučeljavanja s Velikom pričom o kojoj se najčešće naša, tradicionalna i pozitivistička, kritika nije izjašnjavala⁶, ili zbog

³ Brojne su kritike, pa i uglednih akademskih čitatelja (i u Hrvatskoj, i u Srbiji i u BiH) koje nastoje osporiti vrijednost romana pripisujući mu intenciju reminiscencija na užasno vrijeme stradanja Jevreja, koje bi, glorifikujući neadekvatnu autorovu pristupačnost, trebalo ostaviti da počiva u prošlosti. Tako se, smiješno (a možda i nije s obzirom na to da još uvijek pojedini akademski profesori objavljuju pozitivistički koncipirane doktorske disertacije, i iz istih obrazuju horde mladih književnih teoretičara i kritičara), pojedini teoretičari, esencijalisti i pozitivisti, bave autentičnošću autorova jezika, razlozima zašto vlastitu imenicu Židov piše malim slovom, bez obzira na Appendix romana nastoje u vezu dovesti junakinju romana, Rutu Tannenbaum i Leeu Deutsch – talentiranu glumicu Jevrejku koja je umorena za vrijeme Holokausta, zašto je roman o Rutu, a ne tako malo ima u tekstu, etc, etc. Sve ovo nas upozorova na to koliko, doista, i dan danas, književni tekst, poput zombija, oblikuje/raskrinkava stvarnost u kojoj jesmo, i obrnuto.

⁴ Miljenko Jergović, *Ruta Tannenbaum*, str. 30, Biblioteka Dani, Sarajevo, 2007.

⁵ Roman je najprije važno okarakterizirati kao postmodernistički s obzirom na to da je postmoderni roman, prema L. Hutcheon, „historiografska metafikcija“, u kojoj se istovremeno rekonstruira prošlost i nastoji otkriti istina o istoj, i, s druge strane, to je razvijanje svijesti o tome da je nemoguće dosegnuti istinu o prošlosti jer je uvijek posmatramo kroz prizmu sadašnjosti. Postmoderni roman ulazi i otkriva povijest inferiornog čovjeka kao alternativu historiografiji.

⁶ Iz prostog razloga što je zaokupljena stalnim revaloriziranjem istih/velikih tema u kojima margine postaju nedokučive, iako smo odavno svjesni da baš marginalna mjesta nude konačnu sliku često prešućenog stanja u centru.

mehanizama politizacije književnih tekstova, ove je priče prešućivala. Odnos među likovima koji nude književni tekstovi, ili odnos pisca/spisateljice prema nekoj temi nerijetko je odraz stvarne slike stvarnosti o istom. U tom se kontekstu čini zanimljivim pozabaviti pojmom pobačaja⁷, u ovom slučaju iz vizure muškog autora. Involviranje bilo kakvih generalizacija o tematici koju bi onda valjalo posmatrati u korpusu bosanskohercegovačke proze predstavljalo bi otklon bilo kakvoj valorizaciji ovog teksta. Dakle, ovdje će se prokazati disfunkcionalnost prešućene teme pobačaja kao mjesta odakle počinje naracija o kamijevski intoniranom podražavanju međuljudskih odnosa unutar romanesknog svijeta *Rute Tannenbaum*. Tema pobačaja svakako bi trebala biti zanimljivo tkivo i u kontekstu bosanskohercegovačke književne proizvodnje uopće, s obzirom na to da jest sveprisutna,⁸ i da se čini kao jedno od ključnih sredstava razoružavanja patrijarhalne svijesti koja još uvijek fantazmagorijski doživljava feminizam⁹, dakle, kao subverzivni pokret, čija je bazna intencija obračun s patrijarhalnim poretom. No, danas kad govorimo o postfeminističkoj¹⁰ denaturalizaciji i demistifikaciji feminističkih pretpostavki, propitivanje postojećih/aktuelnih koncepata čini se kao paradoksalan pokušaj rehabilitacije nekropoetičkih stavova.

U romanu *Ruta Tanennbaum* dvije pripovijesti o pobačaju smještene su na dva različita pola. Jedna se bavi njegovim posljedicama, druga legitimizacijom.

⁷ Pobačaj ili abortus je naziv za prekid trudnoće koji završava uništenjem, odnosno smrti fetusa ili embriona. Razlikuju se spontani abortus - uzrokovan bolešću, ozljedom ili nekim drugim prirodnim razlozima, i izazvani abortus, koji nastaje kao posljedica hirurškog postupka.

⁸ S tematikom pobačaja, slučajnog i intencionalnog jednako, susrećemo se naročito u suvremenoj poeziji mladih bh. pjesnikinja, ali se pobačaj u kritičkim osvrtima na ovu poeziju najčešće propituje pod okriljem diskursa poezije tijela?!

⁹ Sedamdesetih godina prošlog vijeka, jačanjem feminističke svijesti, počela je legalizacija abortusa pod specifičnim uvjetima. Vremenom je (do danas je aktivna) iznikla oštra debata zagovornika (Pro choice) i protivnika (Pro life) prava na pobačaj. Kao što sam naziv govori Pro life drži do toga da je embrij gotova osoba koja ima osnovno ljudsko pravo – pravo na život. U Bosni i Hercegovini abortus se legalno vrši do 8. sedmice trudnoće, odnosno preko 10. ukoliko je ugroženo zdravlje majke, ali uz pismeno odobrenje komisije sačinjene od tri ljekara. U nekim zemljama, koje su pod izravnim utjecajem Katoličke crkve, kao što je Irska npr., na snazi je zabrana abortusa.

¹⁰ Učenje teoretičarke Džudit Butler, performativnost roda, diskurzivna priroda spola – naslanjanje na ideje postmoderne misli - primjer je onoga što označavamo kao postfeminizam.

- *Što te boli? – upitao je, otvorio oči i našao se u postelji natopljenoj krvlju. Istog je popodneva, u bolnici kod sestara milosrdnica, Ivka pobacila šestomjesečno muško dijete.*
- *Kakva grehota – rekao je stari doktor, dok je sklopčano djetesce počivalo u otučenome limenom laboru po kojemu su bile oslikane krupne crvene ruže. Moni je stajao pokraj njega i glasno plakao, ali ne kao što plaču muškarci, u grču i krik, nego je plakao poput brodolomnika kojega su, nakon dana plutanja, našli spasitelji i rekli mu da je ostao bez ikog svoga, a njemu je svejedno drago što je živ.¹¹*

I to je sve što ćemo doznati o momentu pobačaja Ivke Singer. Pripovjedač nas nikako izravno ne suočava s egzistencijalnom pustinjom u kojoj se junakinja našla, već će on podleći poetizaciji užasa i projicirati ga u muškom subjektu. Moni je, dakle, taj koji utjelovljuje poziciju roditelja koji izgubi dijete. Ali vrlo sebično i posve neuvjerljivo. Metaforizacijom krupnih crvenih ruža na laboru podriiva se slika muškog koje inicira detalje ženskog svijeta, pri čemu labor s nerođenim djetetom postaje posrednik između jednog i drugog. Izvjesnost smrti svojevrsna je indikacija na besmislenost života. Krik roditelja postaje krik otuđenog muškarca, koji se sučeljava s neminovnošću pred kojom okoštava u nemoć. Da li je onda junakinja tek objekt u stvaranju ovog autora? Mjesto čija je jedina svrha kreiranje muškog identiteta? Zanimljivo je da u narednom poglavlju pripovjedač razvija novu priповijest koja ostvaruje tek apstraktan kontakt sa *usudom* Ivke Singer, infantilizirajući doživljavanje pobačaja:

Antikrist je ono o čemu pričaju mame i ušute kad neko dijete pritrči klupi. Antikrist može biti spontani i onaj drugi. Kada je spontani, mame se rastuže i govore – jadna gospđa Reiter, nesretna Biljana, zastavnika Jokovića, i jedno njezino dijete, a kada je onaj drugi antikrist, onda se uozbilje i smrače, osvrću se okolo i spominju doktora Miklošića. Mama je imala spontani antikrist i zato već danima ne izlazi iz kuće.¹²

Način na koji dijete osvješćuje pobačaj može biti, s jedne strane, nesnalaženje pripovjedača pred apokalipsom koju pobačaj nosi, a, s druge strane, humorni ambijent, ili bahtinovska dimenzija karnevalskog

¹¹ Miljenko Jergović, Ruta Tannenbaum, str. 78, Biblioteka Dani, Srajevo, 2007.

¹² Ibid., str. 85, 86.

oslobođenja u odnosu na ozbiljnost teme, djetetova viđenja spočitava mirenje s tragičnom situacijom, koja sterilizira mogućnost razlike, i imanentno isključuje drugo. Sintagma da „žena pobaci“ upućuje na zaključak da je pobačaj strateški naturaliziran samo za nju, i da stoga ona sama treba s njime da se izbori¹³, što potvrđuje činjenicu da se „od žena posebno često zahtijeva da nose ‘teret zastupanja’ jer se shvaćaju kao simbolične nositeljice identiteta i časti zajednice; kako osobno, tako i kolektivno“¹⁴

Nauka pred dinamičnim višeznačnim, ali i sporadičnim, silama može reći samo „kakva grehota“, u čemu prepoznamo ne/svjesno prodiranje u prostor religijskog i samoisključivanje suosjećanja.

Prema Kierkegadovom mišljenju, svaka je individua grijesna po rođenju. Grijeh je nasljedan (od Adama), pa, prema tome, što god čovjek učinio ili ne, grijeh ne može izbjeći. Zbog grijeha je biće podložno strahu, tjeskobi, očaju, koji su nužni i načelni fundamenti egzistencijalnog stanja.

Religijski stav (kršćanski, prije svih drugih) o pitanju prava na pobačaj potpuna je zabrana. Međutim, stav koji nudi pripovjedač nije, ili je do kraja nerazumljiv i kontradiktoran.

Znala je Ivka da jednom mora ozdraviti, a ozdravit će čim zaboravi na svoga dječaka i shvati da on nije mogao umrijeti jer se nikada nije ni rodio.

Samosvjesno poticanje na zaboravljanje rezultira stvaranjem novog svijeta/identiteta koji, da bi profunkcionirao, ne podliježe sjećanju kao polaznom ornametu memorijalizacije. Potpuno deinstaliranje duhovnog poraza bića podstiče njegovo negiranje, prosto zato što je pobačaj podvrgnut tjelesnoj vivisekciji, kreirajući pritom politiku isključenja i proizvoljnosti. Da li pobačaj pripada prostoru uma ili tijela; da li je tuga za nerođenim djetetom jednaka tuzi izgubljenog rođenog djeteta; da li nerođeno dijete/ fetus, ukoliko ga ne priznajemo kao osobu, treba zaboraviti; da li za nerođenom djecom, koja su tek plod ljudske mašte, treba žaliti - samo su neka od gorućih pitanja na koja etika (s pravom!) još uvijek

¹³ U knjizi Susan Forward *Otrovni roditelji* u razgovoru s jednom pacijenticom doznajemo da se ona samookrivljuje za nemogućnost imanja djeteta, zato što je u mladosti doživjela pobačaj. S druge strane, ona je kriva i iz vizure okoline. Opširnije pogledati u Susan Forward, *Otrovni roditelji*, Zagreb, 2002.

¹⁴ Yuval-Davis, Nira, "Nacionalistički projekti i rodni odnosi", *Treća*, Časopis centra za ženske studije, broj 1-2, vol. V, 2003, str. 216.

nije dala ikakav odgovor, a i kako bi, ako pođemo od tog da je etika tek *racionalni pokušaj boljeg življenja - umjetnost življenja* (Savatar), *postizanje dobra za drugog čovjeka* (Schopenhauer), ili *sreće za veliki broj ljudi* (Mill).

Na kraju romana, kada već dolazi do spoznaje o kraju humaniteta, Ivka Singer odluči Ruti povjeriti priču uglednog doktora Miklošića, koji je karijeru i komforan život izgradio na sprovođenju abortusa.

Ubija malu, minijaturnu, skoro neznatnu dječicu u utrobama njihovih majki, koje su prethodno odlučile da ne budu majke. Ta dječica nisu vidjela ovaj svijet, ne znaju što je dan, a što noć, što je slatko, što kiselo, što je dobro, što lože, zašto bi trebalo žaliti za ovim svijetom, zašto bismo trebali biti sretni kada ga napuštamo, ne znaju dječica što je strah i od čega nastaje, ne znaju kako je to kada te u nedjelju popodne zaboli glava, ne znaju što je život, pa ne znaju ni što je umrijeti, i zato lako umru.

Dovoljno je uporediti ova dva citata, pa da zaključimo koliko su konfuzna pripovjedna stajališta. Ista pravila, čitamo, ne vrijede za dvije vrste pobačaja. Kad je slučajni, onda se fetusu oduzima svaki vid osobnosti, međutim, kad je posrijedi onaj drugi, namjerni, situacija je drukčija; pri spontanom pobačaju fetusi ne umiru, pri ovom drugom *umiru lako*¹⁵. Ukoliko fetus posmatramo samo kao dio majčina tijela¹⁶, onda je njegovo umorstvo nestajanje jednog dijela tijela, međutim, posmatranjem fetusa kao gotove osobe, otvaraju se pitanja njegove autonomije i prava na život. „*Shvatanje tela kao konstruisanog iziskuje ponovno promišljanje značenja same konstrukcije. A ako se pokaže da su neke konstrukcije konstruktivne, to jest da su ono „bez čega“ uopšte ne bismo mogli u stanju da mislimo, onda bismo mogli da tvrdimo da se tela pojavljuju, istrajavaju, žive samo unutar prisila izvesnih izrazito rodno određenih regulativnih šema*“.¹⁷

Determiniranjem namjernog pobačaja kao ubojstva, tekst neminovno postaje dogmatski apelativ¹⁸ koji zagovara stajalište

¹⁵ Sve što umire mora i živjeti. Fetusu se ne osporava život; njemu se, naprotiv, osporavaju kategorije koje čovjeka čine društvenim bićem. S druge strane, sve što umire lako, nužno mora osjećati. I ovo je, čini se, jedna od suprotnosti u promatranju pojma pobačaja.

¹⁶ Tijelo je, kaže Foucault, centar društvene kulture, koja u izvrnutoj optici postaje stvoreno tijelo.

¹⁷ Džudit Butler, *Tela koja nešto znače*, Beograd, 2001.

¹⁸ Pozivanje na Boga je stav koji pretpostavlja religijsku osviještenost čitatelja.

Katoličke crkve¹⁹, i ne ostavlja nikakvu mogućnost izbora. Međutim, ono što je relevantno ovdje spomenuti, jest činjenica da je judaističko stajalište (koje aproksimativno odgovara liku Ivke Singer!) spram abortusa itekako različito od kršćanskog. Pobačaj u juadaizmu²⁰ nije jednak ubojstvu (mada se smatra teškim grijehom), i u nekim slučajevima se smatra gotovo obaveznim (npr. ugroženost života majke, deformitet ploda, silovanje u kojem nastali plod neki rabini smatraju posljedicom preljuba). U *Tori* nema izričite zabrane pobačaja, a fetus se smatra osobom u momentu dolaska na svijet. Prema tome, tanana je linija između zagrebačkih Kršćana i zagrebačkih Jevreja. Ivka strada zato što je *drugačija* – zato što je Jevrejka, a vidimo koliko je njen svijet blizak svijetu superiornog krvnika koji (prije svega) ubija u ime religijskih doktrina, mada je dosadašnji obračun s projiciranim ideologijama (ne samo religijskim) pokazao i dokazao da su u pozadini smišljenog ljudskog stradanja često posrijedi individualni interesi. U romanu *Ruta Tannenbaum* pripovjedač nastoji proniknuti u tragove humanosti, ali ne tako što bi zagovarao filozofiju dobra, već tako što posmatra/preispituje margine dobra, i zla jednako, s nakanom re/kreiranja kulture suživota. Čini se da je povijest, izuzev svoje cikličnosti, i rudimentarna. Nju čine marginalne priče, koje ideologija redovno skriva u cilju očuvanja sopstvene pozicije. Priča o prokletstvu *Jozefa Tannenbauma* je reprezentativan primjer pripovjedačeve strategije u nadigravanju sa stereotipima, što ih kolektivi pod dejstvom ideologija u anatemama reproduciraju, pritom gradeći vlastitost (veli Fanon). Pojedinaac koji se odmetne od kolektiva postaje drugi – raščinjavajući, najprije viktimizacijom, potom zazove kaznu. Talentirana glumica Ruta postala je nevidljiva ne samo zato što je Jevrejka nego zato što se digla iznad sredine, postala joj je nedodirljiva, postala je obožavana, i kao takva nužno je morala stradati.

Mogućnost izbora pokušaj je decentriranja usuda u kome svjesnost o odlučivanju - o slobodi određuje ishod, naizgled, jednoznačnih slojeva teksta.

U radu *Javni um i pravo na pobačaj* Nebojša Zelić zaključuje: „U slučaju zabrane pobačaja žena ne bi imala nikakvu slobodu izbora, kao što ima u slučaju ozakonjenja tog prava. Provodila bi se opresivna sila države

¹⁹ Katolička crkva abortus izjednačava s ubojstvom. Ekskomunikacija, prema Katoličkoj crkvi, je kazna za svakoga ko izazove ili da suglasnost s pobačajem – majka, otac, ljekari, pa i političari koji donesu zakon o njegovoj legalizaciji.

²⁰ Opširnije pogledati na: http://infoz.ffzg.hr/afric/MetodeII/Arhiva03_04/KramarRosana.htm

*u ime jedne sveobuhvtnje doktrine (...), bile bi osujećene ideje samostalnog planiranja života, društvene osnove samopoštovanja i političke autonomije.*²¹

Zagovaranje prava na pobačaj, kao i njegova legalizacija, omogućavaju razgraničenje religijskih stajališta i javnog zakonodavstva, pri čemu politička koncepcija pravičnosti u demokratskim uređenim sistemima oživljava u punom kapacitetu.

Ono na što pripovjedač skreće pažnju jest i djelovanje latentne državne aparature u intimi inferiornog čovjeka, koja doseže čak i hiperbolizaciju svojim ironijskim nervom. „Dobrobit čovjeka jest jedini kriterij etičke vrijednosti“²², pa, prema tome, dobro je ono što je čovjeku dobro, a zlo je ono što mu nanosi štetu.

Naravno da su za Miklošičev posao znali policija i sudovi, ali nikada nikome nije palo da doktora sudi i tuži. Uvijek postoje ljudi za koje ne važi poneki zakon. (...) Ako bi neko rekao da nema dovoljno slobode, i da se ne smije govoriti i pisati što je kome volja, bilo je dovoljno spomenuti Miklošića, i sve optužbe padale su u vodu.

Izvor

1. Miljenko Jergović, *Ruta Tannenbaum*, Biblioteka Dani, Sarajevo, 2007.

Literatura

1. Erich From, *Etika i psihoanaliza*, Zagreb, 2000.
2. Džudit Batler, *Tela koja nešto znače, O diskurzivnim granicama pola* Beograd, 2001.
3. Endru Baruh Vahtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, Beograd, 2001.
4. Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd, 1978.

Tekstovi u časopisima

1. Nira Yuval - Davis, "Nacionalistički projekti i rodni odnosi", *Treća*, Časopis centra za ženske studije, broj 1-2, vol. V, 2003
2. Alma Denić-Grabić, "Ženski, isuviše ženski", *Zeničke sveske*, Časopis za društvenu
3. fenomenologiju i kulturnu dijalogiku, Zenica, 2005.

²¹ Nebojša Zelić, „Javni um i pravo na pobačaj“, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=32505

²² Erich From, *Etika i psihoanaliza*, Zagreb, 2000.

4. Susan Bordo, „Tijelo i reprodukcija ženstvenosti“, *Razlika / Differance*, Kulturalne
5. studije, 3-4, Tuzla, 2003.

Jedinice dostupne na internetu

1. <http://www.zarez.hr/80/temabroja7.htm>
2. <http://www.zarez.hr/66/zariste4.htm>
3. http://infoz.ffzg.hr/afric/MetodeII/Arhiva03_04/KramarRosana.htm
4. <http://bs.wikipedia.org/wiki/Poba%C4%8Da>
5. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=32505